

СУБ'ЄКТНА СТРУКТУРА ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Анатолій ЛИТВИН

Copyright © 2002

Суспільна проблема: вибори – це історичний вибір; і від того, яку мету переслідують Претендент і Виборець, які ресурси вони будуть використовувати у виборчому процесі залежить майбутнє держави.

Мета статті – описати елементи виборчої ситуації і те, як вони комбінуються у кожному конкретному моменті виборчого процесу.

Авторська ідея. Існують різні наукові підходи до аналізу виборчих процесів. На жаль, в українському суспільстві вибори характеризуються конфліктністю. Виборчими суб'єктами є клас, етнос, конфесії, партії. Виборча ситуація залежить від того, як ці суб'єкти себе ідентифікують. Як не парадоксально, але соціально зрілим виявляє себе пригноблений-протестний клас, ресурсом якого є відповідна ідеологія. Якщо йому протистоїть панівний-керівний клас (еліта), то електоральний дискурс може виходити за межі ідеології у сферу утопії. Між ними можливий консенсус щодо перспективи розвитку культурної моделі суспільства майбутнього. Важливо також визначити, як поводитимуться всі без винятку виборчі суб'єкти та наскільки узгодженими, консолідованими й організованими будуть їхні дії. Від цього, власне, й залежить перемога на виборах. Ініціатором у виборчому процесі, безперечно висту-

пає влада, котра використовує різноманітні ресурси для досягнення своєї мети – примноження влади.

Сутнісний зміст: виборчий процес розглядається як конфліктна взаємодія суб'єктних структур; розкривається зміст соціальних ресурсів та їх вплив на виборчі суб'єкти, а також те, як останні трансформуються у комунікативний ресурс, який у міжсуб'єктному спілкуванні відбувається на трьох рівнях: психологічному, ідеологічному, утопічному; описується електоральна взаємодія на виборах класу, етносу, конфесії, партії.

Ключові слова: *суб'єктна структура, виборчі суб'єкти, електоральна взаємодія, адміністративний ресурс, символічний ресурс, соціальні ресурси, комунікативний ресурс.*

Соціальний процес, як відомо, – взаємодія індивідуальних та колективних суб'єктів у певній життєвій ситуації для посилення свого статусу шляхом використання наявних соціокультурних ресурсів. Вибори також є соціальним процесом, хоча і специфічним. Подібно до інших аналогічних процесів (міграція, соціалізація, соціальна мобільність, соціальна комунікація тощо), вони призначені для відтворення, посилення чи зміни існуючого соціального порядку. Соціальні процеси, у т. ч. вибори,

розв'язують нагальні суспільні суперечності, не зачіпаючи основи існування конкретного суспільства. Отож і вибори у позитиві покликані перманентно консолідувати окремі національний загал. Водночас вони – важливий момент і засіб соціальних перетворень – розвитку, історичного поступу, культурного прогресу.

Вибори є засобом соціальної стабілізації тоді, коли в результаті їх проведення існуюча політична влада, структура, персоналії і способи її легітимізації залишаються незмінними. У випадку повної демократичності виборів це означає, що суспільство добровільно підтвердило обрані ціннісні орієнтації, створені на їх основі правила соціальної взаємодії, форми контролю і санкції, підтвердило справедливість існуючої соціальної стратифікації, способи визнання і винагороди і т.ін. У цій ситуації воно, за функціоналістською моделлю, повністю еволюціонує, оскільки процедурно розв'язало свої основні суперечності.

Проте можуть бути й інші варіанти розгортання подій. Наприклад, результатом виборів стануть суттєві зміни у структурі і персоналіях влади, коли до державного керма прийде інша партія чи опозиційний блок. Якщо вони продовжують діяти у форматі основних ціннісних орієнтацій даного суспільства, тобто міняють лише тактику, а не стратегію роботи, то соціальні трансформації здебільшого зачіпають тільки окремі його сторони. Це – суспільна модифікація в межах вже наявного взірця, соціального патерну. Така ситуація найхарактерніша для США та інших промислово розвинених країн, де взаємний перехід влади не призводить до істотної де-структуризації суспільства.

Нарешті, у результаті виборів може змінитися не лише структура чи персоналії влади, а й уся історична стратегія розвитку даного суспільства. Обираючи принципово інший шлях поступу, воно, шляхом демократичного волевиявлення, приймає до втілення альтернативний існуючому соціальний проект (й водночас культурну модель) майбутнього. Зокрема, нацисти, прийшовши до влади через вибори, у подальшому кардинально трансформували вектор історичної еволюції Німеччини.

Очевидно, що два перших варіанти виборів є більш функціональними, оскільки передбачають накопичення позитивних моментів розвитку: стабільних ціннісних орієнтацій, узвичаєних правил взаємодії і контролю, набутих ресурсів, справедливої стратифікації і т. ін. Такі вибори також треба розглядати як критерій та емпіричний індикатор стабільного і процвітаючого суспільства, в якому переважають конфлікти і недоречності, культурне наслідування – історичний розрив, соціальне примирення – агресивну ворожість і недовіру. Соціальний контракт тут скоріше підтверджується, збагачується, аніж розривається, інтенсифікується.

На жаль, Україна в найближчій історичній перспективі не наблизиться до суспільства вказаного типу. Вона, як і близькі до неї пострадянські країни (передусім Росія, Білорусія, Молдова), ще не утвердилась у своєму виборі настільки, щоб багатовекторні політичні сили не піддавали його сумніву. Тому кожні вибори у згаданих країнах є історичним, стратегічним, себто доленосним, вибором свого шляху цивілізаційного розвитку. Підтримка чи обрання певних

владних структур та окремих персоналій тут ще деякий час пов'язуватиметься не стільки з майбутнім націй, скільки з її минулим.

Вочевидь вибори у сучасному українському суспільстві не можуть бути не конфліктними, оскільки завжди є більш-менш вдалою спробою розв'язати його центральні суперечності. Ось чому український соціум дихотомізується, причому безвідносно до того, який вигляд це має зовні. Функціоналістська парадигма також не працює, хоча стосовно аналізу інших суспільств, які перебувають в іншій історичній ситуації, вирізняються продуктивністю. Окремо зауважимо, що обрана нами конфліктуалістська методологія не заперечує інших наукових підходів, а наперед задана рівноцінність методологем дає змогу соціологу обрати ту з них, яка найкраще відповідає історичній ситуації і конкретним завданням дослідження.

Отож у досвіді українського соціуму виборчий процес – це передусім конфліктна взаємодія виборчих суб'єктів. Окрім електорату, який внутрішньо стратифікований на певним чином політизовані масиви, до таких суб'єктів належать партії, виборчі блоки, окремі претенденти, структури та персоналії діючої влади, профспілки, громадські організації та об'єднання тощо. Їх реальний вплив у конкретній виборчій ситуації здебільшого різний, хоча виборчі блоки в Україні страждають на короткоминушість, а партії – відносну постійність щодо ідеології та кількості претендентів у мажоритарних округах. Крім того, належність певної структури чи персоналії до влади істотно впливає на зміст виборів. Справа у тому, що в сучасному українському

середовищі влада є надзвичайно могутнім і чи не єдиним ресурсом, який значною мірою гарантує перемогу на виборчих перегонках. Це – адміністративний ресурс, котрий зосереджує соціально-економічний потенціал країни, мобілізує виконавчу і представницьку гілки влади для виконання замовлень щодо результатів виборів [1]. Отже, влада породжує тільки владу, і ніщо інше. Конвертація у наявну владу інших ресурсів, дуже важливих для відмінних соціальних умов, на жаль, неймовірно ускладнена.

Зокрема, економічний ресурс (капітал) важко конвертується у владу з двох основних причин: а) особливостями народної ментальності, в якій він традиційно інтерпретується як щось морально сумнівне, підозріле; б) несправедливим характером проведеної в Україні приватизації, внаслідок чого суспільно-державні нагромадження були передані у приватні руки без правової і моральної легітимізації. До того ж досі використання приватної власності не вирізняється особливою ефективністю, що тільки посилює підозрілість і ворожість у ставленні до власників.

Престиж, як символічний капітал, теж не може адекватно конвертуватися у владу з тих причин, що основні інструменти його формування (освіта, ЗМІ, культура) також переважно не роздержавлені. Цим закладається очевидна суперечність виборчого процесу у просторі українського соціуму, коли звичними механізмами приходу до влади є гроші, престиж, ідеологія, утопія, освіта, особиста харизма тощо. У такий спосіб діє інший принцип: влада породжує владу, не опосередковуючись іншими ресурсами соціального діяння.

Основний зміст соціальних ресурсів, які використовуються виборчими суб'єктами у відповідній ситуації є влада, гроші, престиж, освіта, особиста харизма, комунікативні та маніпулятивні механізми впливу і спонукання. Гроші – наймогутніший соціоресурс, або фінансовий капітал; вони становлять не тільки всезагальний товарний еквівалент, а й універсальний обмінний засіб. Але самі лишень гроші (багатство) – це лише всього-на-всього потенційна влада, особливо якщо зважати на виборчу ситуацію, всезагальність та анонімність виборів. Щоб стати ресурсом електоральної взаємодії, вони мають трансформуватися у власне виборчий процес, набути політичної форми. Для інвестування політикуму нині відкритий широкий фінансовий коридор: гроші можуть бути віддані на підтримку партії чи персонального претендента, оплату праці експертів з менеджменту, реклами, маркетингу, ідеології, ЗМІ, проведення соціологічних досліджень, на підкуп персоналій діючої влади і т. ін. Проте це аж ніяк не означає, що капітал – обов'язкова вихідна ланка виборчого ланцюга. Нею може стати будь-який інший елемент: престиж, освіта, переконання, орієнтація, компетенція, досвід, авторитет, особиста харизма тощо. Але заключна ланка виборчого марафону завжди одна і та ж – влада.

Не дивно, що прибічники теорії обміну вважають гроші найслабшим, а владу – найсильнішим обмінним ресурсом. Характер виборчого ланцюга є показником і водночас критерієм демократизму як політичного режиму взагалі, так і виборчого процесу зокрема. Якщо влада безпосередньо трансформується у могутнішу владу, то треба зробити один невтішний вис-

новок: вибори мають суто декларативний характер, а звідси – у суспільстві панує формальна демократія. Тоді ж коли на владу працюють гроші, то це свідчить про наявність розвиненої системи ринків: товарного, фінансового, освітнього, культурно-символічного, у т. ч. політичного. Іншими словами, маємо ринкову демократію. З іншого боку, якщо у владу конвертується престиж, то це, на нашу думку, розвинена, тобто справжня, демократія. В останньому разі з усіх ринків переважає ринок культурно-символічної продукції, тому що саме в ньому отримують визнання, підтримку і схвалення такі специфічні ресурси електоральної взаємодії як: ідеологія, утопія, політична програма, авторитет, популярність, імідж, освіта, харизма, послідовність, переконання, особистий приклад, компетенція, досвід.

Специфіка виборів полягає у тому, що гроші і влада тут не мають прямої дії, на відміну від інших сфер їх застосування. Підкуп виборців, як і безпосередній фізичний тиск і примус, заборонені законом. Здебільшого надмірний владний вплив тут набуває символічної форми і зводиться до погроз, шантажу, залякування, обіцянок, умовлянь та інших видів маніпулювання. Культурно-символічна форма уречевлення влади є також показником її демократичності. Становлення демократії в Європі йшло саме цим шляхом: від успадкованої влади самодержавця через обмежену демократію до всезагальних, нічим не обмежених, вільних і таємних, виборів [2]. Хоча, зрозуміло, що окремі обмеження все ще залишаються (зокрема, вікові, судочинні і за станом психічного здоров'я). Крім того, треба пам'ятати, що якими б потужними

ресурсами не володіла партія чи претендент, їх належне використання передбачає відповідну організацію [3, с. 50].

Вибори, фокусуючись на взаємодію соціальних суб'єктів, не є історичною дією у буквальному розумінні слова. Історичний процес на цей період немов би призупиняється. Хоч влада і продовжує діяти, виконуючи свої прямі обов'язки, це більше вже "колишня" влада, обрана під час минулих виборів. Нової влади ще немає, її тільки обирають. Те ж саме стосується електорату, який поки що діє за логікою перехідної, а не створеної в результаті нових виборів, ситуації.

Вибори – безумовно важливий вибір історичної перспективи, навіть тоді, коли все залишилось так, як було раніше. Тому вони вимагають низки розумінневих та усвідомлених дій, ментально-операційного напруження з боку всіх учасників виборчих перегонів. Їхній підсумковий формовив – новий договір і нешаблонний компроміс. Якщо не всіх з усіма, то, щонайменше, більшості народної маси із більшістю елітної групи. Це – час активного, винятково насиченого обміном інформацією, спілкування. Тому всі соціальні ресурси тут трансформуються (конвертуються) у реалізований комунікативний потенціал. Саме ж міжсуб'єктне спілкування може відбуватися на трьох рівнях: а) психологічному (контактування обмежене колективними настроями і найпростішими словесними кліше); б) ідеологічному (логіко-теоретичне подання конфлікту групових інтересів); в) утопічному (теоретична чи художньо-образна презентація уявлень про історичну перспективу суспільства). Очевидно, що в реальній виборчій комунікації зазначені моменти перебувають у єдності і неподільності. Переважання

одного з них залежить від соціальної зрілості як влади, так і народу, їхнього об'єктивного становища і, щонайперше, позицій, диспозицій та опозицій.

Спостереження показують, що схильність до психологічної взаємодії буде переважно демонструвати громадянськи незрілий електорат, котрий обстоює невизначені соціальні орієнтири, спричинені реконструкцією суспільства. Звідси, власне, і походить відсутність соціальної єдності різних верств населення. Таку дезорганізацію можуть нести пригноблений-уярмлений клас, позбавлений чіткої ментальної ідентичності етнос, або вірогідна, проте бідна на механізми самовдосконалення, конфесійна група. Неусвідомлення політичного інтересу, відсутність культурної ідентичності та належної самоорганізації – це ті характеристики соціуму, котрі блокують будь-яку ефективну комунікацію. Тоді самосвідомість майже співпадає зі способом існування народного загалу, виявляючись як його змінні настрої і почуття. Ініціатива з боку претендентів на владу, які більш-менш повно відчують соціальний характер своїх виборців, зводиться до маніпулювання і навіювання, шантажу чи погроз, залякування чи нереальних обіцянок. Все залежатиме від переважання психосферних тенденцій: невдоволення, роздратування, жадоба помсти, страх за своє майбутнє, сподівання на милість влади чи Бога.

Найвищою формою раціональності електорального дискурсу в останньому випадку буде позбавлена будь-якого точного і конкретного змісту політична риторика, формально пов'язуючи між собою те, що насправді є відокремленим і роз'єднаним. На певному рівні самоорганізації і колективної готовності до рішучих дій

електоральної маси можлива поява мобілізуючої утопії. Хоча зрозуміло, що їхня соціальна незрілість блокує вигідну історичну перспективу. А це утверджуватиме в соціумі ретро-утопію, тобто ідеалізацію близького чи віддаленого минулого [4].

Отже, переважання в електоральному дискурсі емотивного, теоретично беззмістовного дискурсу є емпіричним свідченням того, що основна маса виборців у нашому суспільстві перебуває в положенні пригноблено-уярмленого класу, культурно невизначеного етносу, або малоорганізованої глибоковіруючої конфесії. Тематика дискурсу конкретизує ці стратифікації. У першому випадку мовиться про безробіття чи поліпшення умов праці, пенсії, безплатну освіту і медицину, розподіл житла, міський транспорт та інші “розподільні” блага. Утопія ідеалізуватиме ті “чудові часи”, коли “всім жилось добре”. У другому соціумному вимірі увага зосереджується на проблемах культури (мова, художня самодіяльність, духовна спадщина, традиції та звичаї тощо). Основою ретроутопії тут буде уявлення про суспільство як “справжню родину”. Третій аспект аналізованого дискурсу фокусується у проблематиці прикрощів і поневірянь церкви як важливого самодостатнього соціального інституту.

В ситуації, коли основна маса електорату ідентифікує себе як клас, етнос чи конфесія на рівні соціально зрілих спільнот, то утворюються якісно інші виборчі передумови. Найдосвідченішим і найкомпетентнішим класом, на нашу думку, є пригноблено-протестуючий [5, с. 125]. Основний ресурс його електоральної взаємодії – протестна ідеологія чи перспективна утопія, або ж їх певне

поєднання. Під протестною ідеологією розуміємо теоретичне чи квазі-теоретичне викриття, критику, розвінчання окремих сторін існуючого соціального порядку чи дій влади як несправедливих, нерозумних, непродуктивних. Скоріше всього така критика надходить від представницьких структур класу – партій, профспілок, громадських організацій. У тому разі, коли протестному класу протистоятиме панівний-пригноблений, то електоральний дискурс зведеться до конкуренції між протестантською та апологетичною ідеологіями. Переважно міжпартійна полеміка матиме місце тоді, коли панівний-пригноблений клас захищатиме власні представницькі структури. Якщо ж він обстоюватиме свої інтереси як владна державна група, то захист зведеться до утвердження апологетичної політичної риторики.

За умов протистояння між пригноблено-протестуючим класом і панівно-керівним електоральний дискурс вийде за межі ідеології і перейде у сферу утопії. Водночас тут можливий консенсус щодо історичної перспективи розвитку суспільства, культурно-символічним виразом якого є футуротопія. Тоді в обох класів виникає згода щодо культурної моделі майбутнього, їх розділяє лише незгода щодо внеску і винагороди. Вона і буде уречевлена в ідеологічному протистоянні, яке ґрунтуватиметься на раціонально-теоретичному підґрунті, а сам дискурс проявиться переважно як “боротьба інтерпретацій”. У цьому разі ідеологія максимальною мірою буде проявлятися як суспільне функціонування “універсалістських” соціальних теорій.

Можливо також, що центральною фігурою електоральної взаємодії буде середній клас. Тоді є два варіанти:

він може нести соціальну зрілість і розвитковість, або імовірно зосереджуватиме лише важливий потенціал соціуму. В обох випадках у підґрунті електоральної комунікації лежатиме ліберальна ідеологія, хоча її вага і наявність у досліджуваному дискурсі буде істотно різною. У першій ситуації ліберальна ідеологія вже стала фактом масової свідомості, тобто набула панівних рис у ментальності, світосприйнятті і світорозумінні. Середній клас здебільшого тут переважає чисельно й організаційно, оскільки ліберальна ідеологія утвердилася як панівна, природна та очевидна. В ідеалі – це, вже “ліберальне суспільство” (наприклад, сучасні США, Канада, Велика Британія), в якому ідеологічне протистояння практично неможливе. Аналогічною була картина соціуму в колишньому СРСР, де панувала комуністична ідеологія, лише з тією відмінністю, що її офіційним носієм була держава, а не громадянське суспільство. Тому формування ідеології досягалося шляхом репресивних дій держави. Електоральний дискурс у такому “ліберальному” суспільстві зосереджується не в ідеології, а навколо партійних програм і пропонованих соціальних технологій (системи практичних заходів).

Іншою є ситуація в суспільстві, яке обрало ліберальну модернізацію, але в якому відсутній розвинений середній клас і дихотомізоване громадянське суспільство. Утвердження ліберальної ідеології для такого суспільства буде одним із шляхів його соціальної модернізації. Проте на електоральні суб'єкти (партії, профспілки, громадські організації, ініціативні групи та ін.), котрі візьмуть на себе ініціативу стати під ліберальні знамена, тут очікує цілком реальна

загроза програти вибори. Перед ними альтернатива: або виграти ситуативно, замаскувавшись під іншу ідеологію, чи відмовитися від будь-якої з них на користь “реалістичного прагматизму”, або виграти у перспективі, програвши дані конкретні вибори. Все залежить від зрілості політичної еліти і культурної компетентності самого електорату.

Соціальна зрілість етносу, як відомо, виявляється у наявності держави і політичної нації. Такий етнос є титульним щодо даної геополітичної структури: його назва втілена у назві держави, мова стала офіційною, права на культурну самобутність та ідентичність підтверджені і захищені, ворожі етноси (“вони – група”) винесені за межі даної території. Він консолідований, самосвідомий та організований, але (саме як етнічна спільнота) не має соціокультурного опонента, щонайперше тоді, коли етнічні меншини захищені правом і не посягають на керівну позицію в державному утворенні. “Інтегративний націоналізм” такого етносу набув для даного суспільства природної форми консолідації і самовизначення. Його етноутопія реалізована реально, передусім ідеологічно, в образі “політичної родини”, тобто в ідеологізованому американізмі, росіянізмі, українізмі тощо. Своєрідний штамп для такого стану – національна ідея, знову ж таки американська, російська, українська.

Наявність консолідованого (на засадах інтегративного націоналізму) титульного етносу і загальної міжетнічної злагоди, як не парадоксально, усувають цей етнос з електорального поля. Дієвим чинником у цьому разі стає не етнокультурна, а соціополітична ідентичність, зокрема, розбіжність економічних інтересів і владна

залежність. Етнічна група розшаровується відповідно до того, як вона визначає своє становище, пов'язану з нею соціальну позицію, опонентів і колективну перспективу, що суб'єктивно приймається й переживається у вигляді диспозицій, ідеологічних переконань, міфолого-утопічного символізму, електоральної мотивації та низки виборів. Тоді обов'язково певна частина даного класу (панівного, пригнобленого чи середнього) примкне до вікової, статевої, професійної, поселенської, територіальної та інших спільнот.

Нарешті виборці, що досить вірогідно, будуть визначатися ситуативно, тобто лише на момент виборів підпадати під вплив якихось, відносно випадкових та унікальних, чинників: ситуативних подій, маніпулятивних механізмів спонукання і впливу, особистої харизми, іміджу окремих політичних структур чи персоналій, індивідуалістично-суб'єктивістського визначення ситуації, "брудних" технологій. Саме у цьому, доволі поширеному випадку соціогрупова структура та електоральні масиви майже не співпадають.

Соціальну зрілість конфесії визначити досить складно. На наш погляд, її критерієм має бути віра як конститутивний чинник формування даної групи. Причому головний механізм формування релігійних ціннісних орієнтацій – це розщеплення і подвоєння світу: на потойбічний і поцейбічний, небесний і земний, надприродний і природний, чудесний та ординарний, святий і грішний, вічний і плінний, піднесено духовний і вульгарно матеріалістичний, визначальний і визначений тощо [6, с. 252–253]. Ця альтернатива розв'язується на користь першого елемента опозиції, передусім через перева-

жання потойбічного, небесного, надприродного, чудесного, святого, вічного, духовного, визначального у життєдіяльності людей і соціумів. Отож рівень релігійної віри визначається тим, наскільки байдужою є кожний із нас щодо реальних умов свого існування у цьому – земному, природному, ординарному, вульгарному, грішному і т. п. – світі.

Водночас соціальна зрілість конфесії тим більша, чим менше вона ідейно, психологічно та особистісно залучена у виборчий процес. А це значить, що чим повніше захищені права віруючих, могутнішою та одноріднішою виокремлюється церква у даному суспільстві, меншим безпосереднім втручанням держави у її власні справи, слабшим культурно-ідеологічним, т.ч. моральним, остракізмом стосовно віруючих у виборчому процесі. Монолітність, консолідованість так самоорганізованість церкви у суто конфесійному форматі імовірно спричинить модель поведінки віруючих у мирських справах – відповідно до свого економічного та соціополітичного становища. Відтак ситуація нагадуватиме консолідований етнос, коли електоральна поведінка, як і політичне розшарування конфесій у цілому, відбуватиметься не за релігійними чинниками. Це вкотре засвідчує, що соціогрупи "етнос" і "конфесія" функційно призначені для консолідації, а не розмежування суспільства. Ось чому основну увагу варто зосередити на класах і партіях, які є природними ("нормальними") носіями соціальних конфліктів, тобто об'єктивних розбіжностей інтересів народного загалу і влади.

Щодо змісту поняття "партія", як і стосовно терміну "клас", у науковців немає єдності поглядів. Партія – це

соціальна політична організація, яка має спільні ознаки з будь-яким іншим соціоутворенням: а) формально організована як доцільно діюча соціальна структура, правила, контроль і санкції в якій базуються на адміністративному праві; б) реалізується чітке розмежування статусів, ролей і престижу; в) діяльність будується на регламентних конвенціях (статути, правила внутрішнього розпорядку, інструкції, накази тощо); г) критерієм її життєздатності є ефективність колективної діяльності, спрямованої на досягнення, утримання і посилення влади.

За соціальною базою партії можуть бути класовими, етнонаціоналістичними, конфесійно-політичними, територіально-регіональними чи міжгруповими (“середньокласовими”); за ідеологією – “колективістськими” (виражають інтерес певної групи) та індивідуалістськими (зосередження уваги на інтересах, правах і свободах окремо взятої людини); за характером реальних чи потенційних дій – радикальні і помірковані; за спрямованістю – революційні і консервативні; за організацією і внутрішнім адмініструванням – директивні і “клубні” партії; за відношенням до влади – правлячі та опозиційні; якщо правляча партія одноосібно і незмінно повністю зливається з держапаратом, то набуває характеристик “тоталітарної” [7, с. 210–212].

Разом з тим партія має тільки її властиві відмінності, які зближують її з неформальною групою. Вступ і вибуття з її рядів за статутом – це добровільне підпорядкування адміністративному примусу і контролю, котре можливе лише на підґрунті внутрішньої переконаності і згоди конкретної людини. Тоді як влада адміністративних органів істотно об-

межена форматом заохочення, стимуляції та ідеологічного консенсусу. Велике, якщо не визначальне, значення тут має особиста ідентичність рядових членів та особиста харизма лідера чи лідерів. Партія – представницька структура, тому інтерпретує себе як виразник колективних (в ідеалі – загальносуспільних) інтересів, носій історичної необхідності окремого організованого соціуму. Критерієм її ефективності є влада, авторитет і вплив, які за демократичних умов неможливі без колективного схвалення, заохочення і підтримки. Це означає, що основний ресурс соціальної взаємодії партії – інтенсивна комунікація, внутрішній зміст якої пояснюють психологія (закономірності і механізми впливу на колективні настрої і почуття загалом), ідеологія та міфологія.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз дає змогу виявити основних фігурантів виборчого процесу та ресурси, які ними використовуються, а також форму їх впровадження задля легітимного отримання, збереження чи реорганізації влади. В найабстрактнішому вигляді це буде “влада” і “народ”. Влада може ідентифікувати себе, або виступати у сприйнятті електорату, як еліта (панівна чи керівна), або як клас (керівний чи пригноблений). Владна група спроможна стати консолідованим монолітом чи фракційно розпорошеною командою. Остання здебільшого пов’язана з розмежуванням гілок влади, коли одна (наприклад, законодавча чи судова) протиставляє себе іншій (скажімо, виконавчій) як особлива еліта чи представницька група. Тому до загалом основної орієн-

тації (базового електорату) влада прагне набувати соціокласового, етнокультурного, релігійно-конфесійного чи релігійно-територіального забарвлення, комбінуючи ці кольори залежно від політичної ситуації. Зі свого боку, електорат ідентифікується по-різному: як пригноблений клас (протестуючий-уявний), етнос, конфесія, територіальна група, дещо невізначена і не чітко окреслена спільнота (середній клас), ситуативний електоральний масив. Тоді головну роль суб'єкта електоральної взаємодії відіграє соціальний (історичний) рух.

Ініціатором у виборчому процесі завжди є влада, або її реальні носії, які прагнуть повторно легітимізувати вже наявні у них повноваження, або претенденти, котрі лише домагаються реальної влади. Останніх також треба розглядати як владу, хоча й потенційну. Річ у тім, що кандидати на різні посади повинні мати якісь достатньо могутні ресурси (гроші, ідеологія, утопія, вплив, авторитет, популярність, ЗМІ, або щось подібне), які прагнуть і здатні перетворитися на безпосередню владу (право визначати, розпоряджатися, контролювати, заохочувати і карати). Водночас виборці – найпасивніший суб'єкт аналізованого процесу, який сукупно вкладає малі, а інколи й зовсім мізерні, ресурси, в т. ч. зусилля і час особистого життя. Не дивно, що виборець отримує найменше, майже еквівалентно обмінюючи свою абстрактно-формальну свободу (право обирати) на бажаний, почасти той самий, соціальний порядок, конституційною вимогою якого є обов'язок підкорятися.

Окреслена нами соціоструктурна конфігурація має конкретні історичні і ситуативні (на момент виборів)

форми прояву. Тому не можна щось стверджувати наперед не тільки про повний спектр такого формовиявлення стосовно різних суспільств, а й щодо одного й того ж суспільства на різних виборах. Виявлені та описані елементи виборчої ситуації комбінуються у кожній окремій виборчій ситуації досить випадковим і малопрогнозованим чином. Саме завдяки цьому історія являє собою гру спонтанних соціополітичних сил, де панують імовірність і випадок, необхідність і свобода вибору. Основними суб'єктами цієї історичної гри природно є Претендент і Виборець: перший виявляє ініціативу, другий – на неї реагує. Саме у цьому розумінні вибори – найважливіший, інформаційно насичений і психологічно напружений, момент соціальної взаємодії.

1. Чорний В. Адміністративний фактор виборчого процесу // Наша газета. – 2001. № 22. – С. 5.

2. Сорос Дж. Утвердження демократії / Пер. з англ. О. Коваленка – К.: Основи, 1994. – 224 с.

3. Литвин А. Маніпулятивні виборчі технології: критичний аналіз // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики: Міжвузівський збірник наукових праць. – Вип. 11. – К.: ДАКККіМ, 2001. – 172 с.

4. Шацкий Е. Утопия и традиция / Пер. с польск. – М.: Прогресс, 1990. – 454 с.

5. Гаєриленко І., Литвин А. Вибори як суспільно-історична ситуація: теоретичні моделі виборчого процесу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №3. – С.119–129.

6. Гаєриленко І.М. Соціологія. – Кн.1: Соціальна статика: – К.: КНУ ім.Тараса Шевченка, 2000. – 336 с.

7. Політологія. - Кн. перша: Політика і суспільство; Кн. друга: Держава і суспільство / А.Колодій, Л.Климанська, Я.Космина. – К.: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. – 584 с.

Надійшла до редакції 25.03.2002.